

Földrajzinév-kutatásunk elvi kérdéseihez

1. Helyneveink közt gyakran találkozunk olyanokkal, amelyek személynévekből keletkeztek. Többször előfordul az is, hogy a helynév pusztá személynév. Ismeretes, hogy a magyar nyelv- és névkutatás nagy mesterei, így MELICH JÁNOS, KNIEZSA ISTVÁN is többször foglalkoztak ezzel a kérdéssel. A legrészletesebben, igen gazdag példatárral, főleg a saját maga gyűjtötte dűlő- és határrész névanyagra támaszkodva vizsgálja ezt SZABÓ T. ATTILA A személynévek helyneveinkben című tanulmányában (MNy. II, 81—123). Szabó T. Attila azt állapítja meg, hogy pusztá személynévekből szinte a legújabb időkben is alakulnak helynevek. LÖRINCZE LAJOS Földrajzi neveink élete című 1947-ben megjelent tanulmányában afelé hajlik, hogy „az újabbkori névadásban a pusztá személynévből keletkezett földrajzi nevek jórésze másodlagos alakulás” (i. m. 19). BÁRCZI GÉZA A magyar szókincs eredete című egyetemi tankönyv 1958-ban megjelent 2. kiadásában kitűnő összefoglalását adja a magyar személynév- és helynevek kutatásának. Bárczi a magyar földrajzi névadás legősibb típusának tartja a pusztá személynévből álló helynevet. Szerinte azonban a Szabó T. Attilától több helyről adatolt ilyen jellegű mai nevek „nem a személynévnek spontánul helynévként való használatából, hanem egy teljesebb birtokviszonyos kifejezésből álltak elő rövidülés útján” (i. m. 158). Hivatkozik Bárczi Géza IMRE SAMUnak egyik cikkére (MNy. II, 48—60). A mai *Kondorok helynév Felsőőrön* a XVII. és XVIII. századi oklevelekben *Kondorok földén* 'Kondorék földjén' alakban szerepel. PAPP LÁSZLÓ Személynévek és helynevek című tanulmányában (MNy. LVII, 183—194 és 325—331) az Árpád-kori személynévekkel foglalkozva, nem tárgyalja ezt a típust. — Bár a rövidülési forma kialakulása is lehetséges, úgy látom, hogy ezt a nehéz kérdést nem tisztázták még eléggé névkutatóink, továbbra is „sub iudice lis est”. Én inkább a Szabó T. Attila nézetét fogadnám el. A mai nyelvhasználatban, a gyűjtés idején megvannak az ilyen jellegű helymegjelölések. Arról már lehetne vitatkozni, hogy valódi tulajdonnevek-e. A történeti névanyagnak a tanúságtévő szerepe sem könnyű. Igaz, hogy a latin oklevelekben az íródeákok vagy jegyzők a magyar helyneveket nem fordítják le latinra, tehát ezek sok magyar földrajzi és személynévet őriznek. Ámde a XVII., XVIII., XIX. századi magyar nyelvű oklevelekben, adománylevelekben, adásvételi szerződésekben, végrendeletekben a helynevek általában nem alanyesetben, nominativusban szerepelnek, hanem ragozott alakban. Valószínű, hogy az ilyen iratokat készítő jegyző vagy íródeák nem törekedett arra, hogy a nevet a népi névhasználatnak megfelelő formában közölje, így a személynévhez hozzátehetette a *földje*, *birtoka* stb. alakokat. A katonai és az államigazgatási térképek készítői sokszor így jártak el, sőt általában ma is ez a gyakorlat. Az írásos adat alapján nem mindig könnyű a név morfológiai szerkezetét, a paraszti névhasználati módot megállapítani. Ilyen megfontolások alapján mi (Papp László és Végh József) a zalai, somogyi és hevesi helynév-gyűjteményekben meghagytuk a következő helynévváltoza-

tokat: a helynév pusztá személynév nominativusi alakban, *-k* többesjellel, *-né* asszonynévképzővel vagy *-é* birtokjellel ellátva. Néhány példa kiadványainkból. ZMFN. 134/43: *Kántoroki* (Kis hidi) S, l. Itt nem *-i* melléknévképző szerepel, hanem az *-é* birtokjel, tehát a mai köznyelvi alakban így hangzana: *Kántoroké*. Csesztreg, ahonnan e helynév való, a dél-göcseji nyelvjáráshoz tartozik. 133/45: *Közbirtokossági* Ds, e. Itt szintén birtokjel van. — SMFN. 2/25: *Kemém báróék: Gyeréküdülő*. A Kemény báró család tulajdona volt. 32/37: *Balogék Büfé*. 168/79: *Vég, -be* [C. Végrét K. Vég r] S, sz, r. — HMFN. III, 2/224: *Bojtároké: Kendőráztató* G. HMFN. I, 9/37: *Ivänné* [K. ~ hegyese P.] D, e. 6/1: *Szabó-hád* [Zalka Máté út] U. A régi községből ide telepedtek a Szabó családok. 20/42: *Ősz Mihály* [~] D, e. Mihály nevű, ősz ember tulajdona volt. 20/61: *Miklós János* [~] D, e. — HMFN. III, 11/21: *Sánta susztér* Ház. 11/83: *Lülkös susztér* Ház. Lülkös Miklós dolgozott e műhelyben. 11/38: *Bakos szabó* Ház. 11/45: *Rigó borbély* Fodrász üzlet. 11/136: *Pétérke* [P. K. Péterke] S, sz, l. P. szerint: „Egy pásztor nevét viseli”. *Pétérke* neve van a Heves megyében fekvő *Pétervására* községnek is, bár a középkori adatok is a mai hivatalos névadásnak felelnek meg.

2. „A köztudatban általános az a felfogás — mondja INCZEFI GÉZA A névközületté válás folyamata határneveinkben című írásában (NyttudÉrt. 70. sz. 56—60) —, hogy a földrajzi nevek (és így a határnevek) alakja zárt, úgynevezett névközületek, amelyek mindig állandók” (i. h. 56). Inczeffi már egy korábbi dolgozatában (Laza szerkezetű földrajzi nevek típusai és alaki kérdései: MNy. LXIII, 64—71) szintén foglalkozik a tulajdonnévvé válás problémájával. E kérdés boncolgatása mindenképpen jogos.

A nyugat-dunántúli, a palóc és az északkeleti kis községekben néha szokatlan alakú nevek is előfordulnak. Ezeket azonban kevesen ismerik. Azt sem sokan tudják, hogy a neveknek alaki szerkezete (kisebb mértékben hangalakja is) változik. A névadó közösség csiszolja, alakítja, egyszerűsíti őket. Minden nemzet névkutatójának gondja, hogyan lesz az egyszerű helymegjelölésből (pl. SMFN. 7/8: *Kápolnáná*) földrajzi tulajdonnév. Az 1978-ban Krakkóban tartott névtudományi kongresszuson több előadó foglalkozott e kérdéssel, ahogy az előre kiadott tartalmi kivonatokból megállapítható (pl. DIETER BERGER, PETER DALCHER, WOLFGANG FLEISCHER, ERNST EICHLER).

3. BENKŐ LORÁND (A Nyárádménte földrajzi nevei: MNyTK. 74. sz.), LŐRINCZE LAJOS (Földrajzi neveink élete) és KÁZMÉR MIKLÓS (Alsó-Szigetköz földrajzi nevei: MNyTK. 95. sz.) nyomán a legtöbb helynévgyűjtő megpróbálta a nevek tipizálását. Ez sem könnyű dolog. A Lőrincze rendszerezése nyomán haladó csoportosítások (tipológiák) a linguistique externe módszerét követik, magam megkíséreltem a helyneveket a nyelvi oldalról, a linguistique interne módszere szerint vizsgálni. Benkő Loránd a Nyárádméntéről írott tanulmányában az alaktani és a fejlődéstörténeti rendszerezésről szóló fejezetekben mintát ad erre. Benkő Loránd módszerét igyekszem követni, és egy kicsit továbbfejleszteni. A továbbiakban csak néhány érdekesebb csoportot említek meg röviden. Helyneveink zöme több elemű. Így hát igen érdekesek azok az esetek, amelyekben egy elem is elég az azonosításra. Most következő példáim mind Zalából valók. Így csak a számukat idézem. 136/79: *Domb* S, sz. 138/66: *Gödrök: Babati-homp* Ds, Gö, é. 175/70: *Telek* S, sz, gy. 133/57: *Patak* [Paragos patak] P. 135/53: *Erdő* Ds, e. 133/26: *Legelő* S, l. 154/46: *Tilamos* S, r.

155/27: Ritás S, r. 134/36: Csapás S, r. Régen állathajtó út ment át rajta. 134/58: Zaku 'akol' S, sz. 134/29: Aszallás S, sz. (Nyilván az erdőirtás szaváról van itt szó, vö. Takács Lajos: Nyr. XCIII, 120—3). — L. még Zalából: 136/83: *Égét-fenyüsi* S, sz, r. — 154/55: *Törzsökös* S, r. (Ez sok helyről van adatolva és magyarázva.) Az Aszalás Somogyban 16 helynévben van meg. Egyéb zalai nevek: 165/27: *Hársfák* Ds, sz. 138/57: *Gyertyán-fák* Ds, sz. 154/51: *Meccis* S, r. 175/72: *Csalit* D, e. 138/17: *Makkos* D, szó, gy, ka. Makkoltató hely volt. 134/68: *Nyáros* S, e. 134/78: *Csepelés* S, e. 134/133: *Rakotlás* S, sz. 155/9: *Boddzás* S, sz. 155/10: *Magyarus* S, sz. 155/22: *Nyulas* S, sz. 155/36: *Mihis* S, r. — HMFN. I, 1/156: *Pusztá* Ds, G, sz, l. 1/186: *Róna* Ds, G, sz, l. 7/103: *Tág* D, e, sz. Üri birtok volt. 7/100: *Táblá* D, sz. Üri birtok volt. 7/99: *Ortās* [P. ~, sz] D, sz. 5/14: *Tető: Szőlő-málá* Ur. 5/181: *Vögy* H, r. 3/129: *Tőgyes* [P. ~ oldal, e] D, e. 1/60: *Zúgó* Ur. A víz zuhogásáról. 1/6: *Dobogó* Vizesés. A Szilvás patak vize itt lezuhog, és dobogva morajlik. — Több hasonló példát idézhetnék Somogyból és Baktalóránt-házáról is.

4. Másik érdekes kérdés az olyan appellativumok (földrajzi köznevek) vizsgálata, amelyek a köznyelvben ismeretlenek vagy szokatlanok. Most nem azokra gondolok, amelyek egy-egy tájra jellemzők, például az egri járásban gyakori, a füzesabonyi járásban ritkábban előforduló *lápa*. Domborzatnak, felszínformának a gyűjtő és közzétevő D, H, V jelölést is ad. Tehát az adatközlők már nem ismerik a *lápa* jelentését. — Kalocsa környékén a *palé* 'sekélyes és kisebb mocsaras, vizenyős terület' jelentésben él, pl. *Kirájné-palé*. — Még érdekesebbek a köznyelvben meglevő, de appellativumként sajátos jelentésű szavak. Pl. a palócban *verő* 'napsütéses domb- vagy hegyoldal'. Apellativumként. névelemként használják Zalában, Somogyban, Hevesben a *gyakor* és *sűrű* szavakat. Pl.: ZMFN. 132/139: *Paragozs-gyakor* Ds, sz, r, e. HMFN. I, 2/159: *Vár-gyakra* [P. ~] H, e. A baktalórántházi járásban Apagy községben *Farkas-sűrű* (e, sz) [P. ~ -je, K. ~]. Zalában mintegy 100 helynévben van meg a *sűrű* névelem. A *sűrű* 'sarjadó erdő', a *gyakor* 'sűrű (erdő)' jelentésben él Erdélyben is (PÉNTEK JÁNOS—SZABÓ ATTILA, A régi növényvilág és változásai a károlaszegi földrajzi nevek tükrében: Nyelvészeti tanulmányok. Bukarest, 1980. Kritérium, 134—5.). — A TESz. szerint van a *bő* szónak 'bőséges, terjedelmes, breit' jelentése is. Így névelemként is szerepel. Pl. HMFN. III, 10/100: *Száraz-bő* S, sz, l.

VÉGH JÓZSEF